

15. Конвенція Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я / Рада Європи / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a91#Text.

16. Конвенція про кіберзлочинність / Рада Європи / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.

17. Підrobка COVID-сертифікатів : Законопроект про кримінальне покарання пройшов комітет ВР / Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3342748-pidrobka-covidsertifikativ-zakonoproekt-pro-kriminalne-pokaranna-projsov-komitet-vr.html>.

18. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за підробку документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72830.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.1.2>

ТАРАСЕВИЧ Т.Ю.

ПОНЯТТЯ ТА ІСТОТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ CONCEPTS AND ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF SOMATIC HUMAN RIGHTS

У статті досліджено соматичні права людини, їх істотні характеристики з огляду на класифікацію та місце в системі прав людини. Зазначено, що соматичні права людини через свою інноваційність є одним з актуальних напрямів розвитку теорії прав людини. Поява соматичних прав людини та їхня нормативна регламентація в законодавстві деяких країн – закономірний об'єктивний етап розвитку держави й суспільства. Саме тому потрібно проводити подальші поглиблені наукові дослідження цих прав та виробляти умови їх впровадження в сучасну юридичну теорію і практику. Наголошено, що вітчизняне правознавство наразі ще не має оформленої і загальноприйнятої концепції соматичних прав як різновиду «нових» прав людини. Специфіка цього виду прав людини полягає в тому, що їх формування, легітимізація у правовому та юридичному просторах детермінована значними світоглядними зрушеннями (зокрема, у межах європейської культури). Особливістю соматичних прав людини сьогодні є й той факт, що вони являють собою відкриту систему, йдеться про наявну сьогодні множинну маніпуляцій з власним тілом, діапазон яких значною мірою залежить від новітніх досягнень науки і техніки. На деякі права встановлені обмеження або пряма заборона. Регламентація соматичних прав здійснюється переважно чинним законодавством. Для підвищення ефективності правового регулювання пропонується внести доповнення й уточнення до деяких законів, щоб усунути прогалини. Зроблено висновок, що природа соматичних прав вкрай своєрідна: за її реалізації людина не тільки претендує на радикальну зміну первородної тілесної цілісності, але також висуває певні претензії суспільству щодо їх забезпечення та гарантування. Деякі із цих прав викликають великий суспільний резонанс (наприклад, самогубство, евтаназія, сурогатне материнство, право на аборт, проституція, легалізація одностатевих шлюбів, клонування), що спричинює низку не тільки правових, а й етичних проблем, пов'язаних з можливістю чи навпаки – неможливістю їх практичної реалізації. Тому зі всією необхідністю можна справедливо визнати, що соматичні права людини є одним з головних викликів сучасному суспільству та державі, особливо її нормотворчій функції.

© ТАРАСЕВИЧ Т.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу (Київський університет права Національної академії наук України)

Ключові слова: права людини, права четвертого покоління, соматичні права, евтаназія, сурогатне материнство, право на аборт, проституція, легалізація одностатевих шлюбів, клонування, нормотворчість, правозастосування.

The article examines somatic human rights, their essential characteristics in terms of classification and place in the human rights system. It is noted that somatic human rights due to its innovation is one of the current areas of development of human rights theory. The emergence of somatic human rights and their normative regulation in the legislation of some countries is a natural objective stage of development of the state and society. That is why it is necessary to conduct further in-depth work out the conditions for their implementation in modern legal theory and practice. It is emphasized that domestic jurisprudence does not have a formalized and generally accepted concept of somatic rights as a kind of “new” human rights yet. The specificity of this type of human rights is that their formation, legitimization in the legal and juridical spaces is determined by significant worldview changes (in particular, within European culture). The peculiarity of somatic human rights today is the fact that they are an open system, it is about the many set of manipulations with one’s own body, the range of which largely depends on the latest advances in science and technology. Some rights are subject to restrictions or outright prohibitions. Regulation of somatic rights is carried out mainly by current legislation. In order to increase the efficiency of legal regulation, it is proposed to make additions and clarifications to some laws in order to eliminate gaps. It is concluded that the nature of somatic rights is extremely unique: in its implementation a person not only claims a radical change in the original bodily integrity, but also makes certain claims to society to ensure and guarantee them. Some of these rights have a great public resonance (for example, suicide, euthanasia, surrogacy, the right to abortion, prostitution, legalization of same-sex marriage, cloning), which causes a number of not only legal but also ethical issues related to the possibility or vice versa the impossibility of their practical implementation. Therefore, it is safe to say that somatic human rights are one of the main challenges to modern society and the state, especially its rulemaking function.

Key words: human rights, fourth generation rights, somatic rights, euthanasia, surrogacy, right to abortion, prostitution, legalization of same-sex marriages, cloning, rulemaking, law enforcement.

Вступ. Стрімкий розвиток науки і техніки, завдяки якому відбувся вагомий ривок у галузі медицини, генної інженерії, біомедицини, наприкінці минулого століття зумовив формування соматичних прав людини. Людство сьогодні стоїть на порозі формування нового типу людини – “Номо Lego”, оскільки новітні технології та наукові досягнення підривають статус природної даності й незмінності людського тіла. «... У сучасному суспільстві немає нічого, що було б визначено раз і назавжди фактом народження людини – немає утверджених і перевірених традицією ментальних і тілесних практик ... людина є продуктом свого вибору. Тіло, свідомість Номо Lego уподібнюється до конструктора, і ми, його власники, маємо право добувувати й перебудовувати його, зважаючи на власну уяву про адаптацію і/або самореалізацію» [1].

Проте варто акцентувати на тому, що соматичні права не є явищем із майбутнього, чимало з них уже стали невіддільною частиною людського буття. Саме пов’язаність з людиною і є їх основною характеристикою. Адже, як справедливо зазначає В. Завальнюк, «соматичні права – це людське, занадто людське» [2, с. 133]. На цьому етапі людського розвитку, коли науково-технічний прогрес ще не досяг того рівня, за якого було б можливим без жодного ризику проводити дослідження на людині чи ембріоні, модернізувати наше тіло та змінювати людський геном, заборона таких дій є виправданою, адже людина, її життя і здоров’я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Проте найбільшою перепорою на шляху розвитку біоінженерії та прогресу все ж таки є релігія і мораль, а тому, доки населення не буде готове до таких неоднозначних змін, обмеження на їх здійснення мають існувати [3, с. 49].

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення ретроспективи й сучасного стану розвитку соматичних прав людини.

Результати дослідження. Соматичні права людини через свою інноваційність є одним з актуальних напрямів розвитку теорії прав людини. Саме тому їхня поява викликала жваву та досить

тривалу наукову дискусію. Варто наголосити, що основоположниками теорії соматичних прав людини є В. Крус, М. Лаврик, С. Стеценко. Їх досліджували й С. Булеца, М. Менджул, В. Завальнюк та багато інших учених як у сфері теорії права, так і в конституційного, цивільного права.

В. Крус так визначає поняття «соматичні права» – це «група таких прав, що ґрунтуються на фундаментальній світоглядній впевненості у “праві” людини самостійно розпоряджатися своїм тілом: здійснювати його “модернізацію”, “реставрацію” і навіть “фундаментальну реконструкцію”, змінювати функціональні можливості організму та розширювати їх техніко-агрегатними чи медикаментозними засобами» [4].

М. Лаврик пропонує класифікувати соматичні права так: констатація смерті; права людини щодо її органів і тканин; сексуальні права людини (можливість шукати, отримувати та передавати інформацію, що стосується сексуальності, сексуальна освіта, вибір партнера, можливість вирішувати, чи бути людині сексуально активною, самостійно вирішувати питання про добровільні сексуальні контакти, одруження; право на легалізацію проституції; оборот порнографічної продукції та правове регулювання становища сексуальних меншин); репродуктивні права людини (позитивного характеру: штучне запліднення; негативного характеру: аборт, стерилізація, контрацепція); право на зміну статі; право на клонування і всього організму, і окремих органів; право на вживання наркотиків та психотропних речовин [5].

На нашу думку, останнє право має поширюватися на вживання певних продуктів, речовин та рідин. Їхній перелік не повинен бути «закритим», оскільки спектр цих прав, безумовно, розширюється, перманентно з розвитком науково-технічного прогресу, медицини та загалом зміцнення позиції прав людини у світі та їх розвитку.

Основними формами реалізації права на смерть називають суїцид та евтаназію. В Україні заборонена евтаназія відповідно до ст. 52 Закону «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: «Медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань» [6]. Медики зобов'язані надавати медичну допомогу в повному обсязі пацієнту, який знаходиться в критичному для життя стані. Цивільний кодекс України в ч. 4 ст. 281 також встановлює чітку заборону задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя [7].

У багатьох країнах існує досить розвинене законодавство у сфері трансплантології. Предметом дискусій є питання про право людини на своє тіло після смерті і, як частина цієї проблеми, питання щодо права на вилучення органів. В Україні законодавчо закріплено презумпцію згоди померлої людини на вилучення органів та (або) тканин для трансплантації. Згідно зі ст. 47 Закону «Основи законодавства України про охорону здоров'я» застосування методу пересадки від донора до реципієнта органів та інших анатомічних матеріалів здійснюється у визначеному законодавством порядку *за наявності їх згоди* або згоди їх законних представників за умови, якщо використання інших засобів і методів для підтримання життя, відновлення або поліпшення здоров'я не дає бажаних результатів, а завдана при цьому шкода донору є меншою, ніж та, що загрожувала реципієнту. Тобто цією статтею встановлено обов'язкову згоду донора або його законного представника на взяття в нього анатомічного матеріалу для трансплантації реципієнтові.

Щодо репродуктивних прав людини, то Закон «Основи законодавства України про охорону здоров'я» закріплює право кожної жінки самостійно вирішувати питання про материнство (ч. 3 ст. 57) [6]. Так, згідно з Конституцією України, безпосередній стосунок до репродуктивних прав має право кожної людини на життя, право на охорону здоров'я, фізичну недоторканність, недоторканність приватного життя, особисту, сімейну таємницю, а також право на охорону особистої гідності та принцип рівноправності чоловіка і жінки [8].

Щодо питання про клонування, варто нагадати, що в Україні діє Закон «Про заборону репродуктивного клонування людини» від 14.12.2004 № 2231-IV [9].

Отже, природа соматичних прав вкрай своєрідна: за її реалізації людина не тільки претендує на радикальну зміну первородної тілесної цілісності, але також висуває певні претензії суспільству щодо їх забезпечення та гарантування. Деякі із цих прав викликають великий суспільний резонанс (наприклад, самогубство, евтаназія, сурогатне материнство, право на аборт, проституція, легалізація одностатевих шлюбів, клонування), що спричинює низку не тільки правових, а й етичних проблем, пов'язаних з можливістю чи навпаки неможливістю їх практичної реалізації. Тому зі всією необхідністю можна справедливо визнати, що соматичні права людини є одним з головних викликів сучасному суспільству та державі, особливо її нормотворчій функції.

Наразі комплекс соматичних прав не є елементом негативного статусу особи. Підтвердженням цього слугує сучасне законодавство у сфері охорони здоров'я на міжнародному й наці-

ональному рівні, що надає кожному громадянину право на донорство, штучне запліднення та переривання вагітності, сурогатне материнство, зміну статі та інші маніпуляції зі своїм тілом.

У юридичній науці була спроба виділити основні ознаки аналізованих прав: специфічний характер об'єкта цих прав – тіло людини; можливість їх реалізації за допомогою досягнень природничих та технічних наук (біології, генетики, медицини, фізики, техніки тощо); невизнання цих прав релігією, мораллю, етикою; нерозривний зв'язок з основними, насамперед особистими, правами людини; реалізація таких прав є юридичним фактом для інших правових відносин; ступінь їх визнання та реалізації відображає рівень особистісно-правових цінностей держави та суспільства загалом [10, с. 223].

Отже, перелічені ознаки дають підстави стверджувати про соматичні права як про самостійну правову категорію, яка відповідає сучасним інтересам людини та її потребам [11, с. 126].

Соматичні права людини з усією необхідністю варто вважати особистими (суб'єктивними) правами людини (не держави, не суспільства, не релігії), оскільки вони пов'язані з приватним, інтимним життям людини, мають природне походження, виникають у людини від народження та невідчужувані (з позиції концепції сучасної правової держави).

Принагідно зазначимо, що права людини як різновид природного права – це можливості людини, надані їй Богом як ідеальним джерелом, пізнання, усвідомлення, розкриття яких залежить від самої людини та рівня розвитку суспільства [12, с. 19]. З погляду теорії природного права (юснатуралізму), соматичні права є природними, невідчужуваними, оскільки права людини належать кожному від народження. З іншого боку, з позиції теорії позитивного права (етатизму), вони такими не є, оскільки визнання того чи іншого права та забезпечення можливості його реалізації – прерогатива держави. Тут варто навести слова відомого вітчизняного правознавця Я. Мельника, який у своїй монографії обґрунтовує чинники «взаємодоповнення» та «взаємоузгодженості» соціальної цінності людини, а саме: «людина, суспільство, держава, як об'єкти онтологічного буття права, демонструють тісну взаємозв'язаність із соціальним фактором у своєму розвитку, чим характеризують себе як суб'єкти соціальні, взаємодоповнюючі одне одного» [13, с. 39]. З огляду на це вважаємо, що істина стоїть десь посередині, оскільки переконані, що публічне визнання особистих прав людини жодним чином не виключає самостійності їхньої реалізації.

Крім соціально-правової природи аналізованих прав, існує наукова дискусія щодо їхнього місця в системі прав людини загалом. Одні автори зараховують їх до особистих прав людини [14, с. 44], інші проти цього: мовляв, вони не мають ознаки самостійності і пов'язані з реалізацією різних прав людини [15]. На нашу думку, зараховувати соматичні права людини до самостійної групи прав доцільно й обґрунтовано, оскільки вони, попри свою комплексність та інтегративність, мають специфічні ознаки, об'єднані одним загальним джерелом існування та розвитку – людиною.

Загалом можна сказати, що поява соматичних прав людини та їхня нормативна регламентація в законодавстві деяких країн – закономірний об'єктивний етап розвитку держави й суспільства. Саме тому потрібно проводити подальші поглиблені наукові дослідження цих прав та виробляти умови їх впровадження в сучасну юридичну теорію і практику.

А втім, вітчизняне правознавство та юриспруденція наразі ще не мають оформленої і загальноприйнятої концепції соматичних прав як різновиду «нових» прав людини. Специфіка цього виду прав людини полягає в тому, що їх формування, легітимізація у правовому та юридичному просторах детермінована значними світоглядними зрушеннями (зокрема, у межах європейської культури). Особливістю соматичних прав людини сьогодні є й той факт, що вони являють собою відкриту систему, йдеться про наявну сьогодні множину маніпуляцій з власним тілом, діапазон яких значною мірою залежить від новітніх досягнень науки і техніки [16, с. 70].

Висновки. Отже, з наведеного можна зробити висновок, що не всі особисті (соматичні) права визнаються на території України, на деякі права встановлені обмеження або пряма заборона. Регламентація соматичних прав здійснюється переважно чинним законодавством. Для підвищення ефективності правового регулювання пропонується внести доповнення й уточнення до деяких законів, щоб усунути прогалини. У найбільш загальному вигляді соматичні права людини можна визначити як визнані суспільством і державою можливості людини вільно, на власний розсуд розпоряджатися своїм тілом і всім, що з ним безпосередньо пов'язано.

Список використаних джерел:

1. Чукуров А.Ю. Homo Lego: человек-конструктор (к постановке проблемы). Общество. Среда. Развитие. 2016. № 2. С. 72–76.

2. Завальнюк В.В. Антропологический подход к исследованию соматических прав человека. *EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ*. 2014. Volume 1. Issue 4. С. 133. С. 130–138.
3. Мустафаєва С.М., Дерев'яно С.С. Концепція соматичних прав людини та її загальна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 47–49.
4. Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 3. С. 43–50.
5. Лаврик М.А. К теории соматических прав человека. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 3. С. 16–26.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
9. Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14.12.2004 № 2231-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-IV#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
10. Нестерова Е.М. Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека. *Социально-экономические явления и процессы*. 2011. № 7. С. 222–226.
11. Поцелуев Е.Л., Данилова Е.С. Понятие и виды личностных (соматических) прав человека. *Наука. Общество. Государство*. 2015. Т. 3, № 1 (9). С. 124–133.
12. Сучасні механізми захисту прав людини: кол. моногр. / М.С. Кельман, А.С. Токарська, Л.В. Ярмол та ін. Львів: Галицька видавн. спілка, 2020. 220 с.
13. Мельник Я.Я. Антропология социального права: монографія. Вид. 2 (переробл. та допов.). Вид-во Людмила, 2021. 216 с.
14. Ковлер А.И. Антропология права. Москва: НОРМА, 2002. 480 с.
15. Ивентьев С.И. Соматические права с точки зрения четвертого и пятого поколений прав человека. *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Сер.: Познание*. 2012. № 3 (6). С. 49–51.
16. Вовк В.М. Соматичні права як кластер юридичних гарантій «самовласності» в контексті трансгуманізму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2. С. 68–73.